

Ліна КОЛЕСНІЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті аналізуються показники ефективності навчання у вищій школі в контексті професійного становлення; розглядається позиція студента як суб'єкта діяльності, суб'єкта управління та самоуправління, визначаються фактори розвитку і саморозвитку особистості, досліджується динаміка розвитку у студентів однієї з основних функцій управління – цілепокладання.

Сучасне життя характеризується прискоренням темпів, концентрацією і високою насиченістю часу як суспільних та соціальних процесів, так і процесів індивідуальної життєдіяльності. Такі зміни пов'язані з тим, що сталися принципові перетворення в організації та функціонуванні суспільного виробництва. Вирішення завдань, які породжені кардинальними змінами в економіці нашої країни, багато в чому пов'язане з підготовкою фахівців у цій галузі.

Ускладнення функції економіста на цьому етапі вимагає постійного самовдосконалення людини, розвитку її особистих і ділових якостей, що дало б змогу успішно здійснювати професійну діяльність.

Розвиток особистості майбутнього спеціаліста-економіста в умовах економічного університету має значення як для самої людини, так і для прогресу нашого суспільства. Б.Г.Ананьев підкреслював роль цього періоду в загальному процесі становлення особистості як завершального етапу освіти й основної стадії спеціалізації (професіоналізації), моменту "старту" діяльності та опанування соціальних функцій і ролей. Особливої ваги в наш час набувають теоретичні концепції та прикладні моделі управління професійним становленням особистості (Н.В.Кузьміна, 1993; А.К.Маркова, 1997; В.А.Якувін, 1998 та ін.).

На думку багатьох дослідників, навчання та виховання в системі вищого навчального закладу відповідає всім загальним ознакам

соціальної системи. Специфічність цих процесів, що полягає в передачі новому поколінню суспільного досвіду, соціальних цінностей, норм та способів діяльності, вирізняє їх серед інших соціальних систем. Як організована форма соціальних впливів на людину, навчання є процесом управління її психічним розвитком. Дуже цікавим у цьому плані є підхід В.А.Якуніна, який базується на ідеях та теоретичних поглядах Б.Г.Ананьєва, П.К.Анохіна, Б.Ф.Ломова, Н.В.Кузьміної, В.Д.Шадрікова і полягає в розкритті сутності навчання з позиції теорії управління. Зміст цього підходу В.А.Якунін формулює в таких положеннях:

1. Якщо навчання та виховання розглядати як організаційну форму соціальних впливів, то тоді вони можуть бути описані з позицій теорії управління. В цьому разі навчання виступає як процес управління психічним розвитком людини.

2. У процесуальному плані навчання може бути подане як єдність основних функцій, що послідовно та циклічно змінюють одна одну і тим самим утворюють певну педагогічну технологію. Вона складається з процесів цілепокладання, організації виконання, комунікації, контролю та корекції, де цілепокладанню належить провідна роль.

3. Циклічний характер управління навчанням пов'язаний із послідовним переведенням студентів з одного психологічного стану в інший, зумовлюючи тим самим постійний та поступальний процес їх психічного розвитку.

4. Діяльність того, хто навчається, і того, хто навчає, може бути зображена єдиною функціональною схемою, оскільки в навчанні кожний із них постає суб'єктом стосовно інших або самого себе.

5. Позиція студента як суб'єкта діяльності, а саме – суб'єкта управління та самоуправління – є вирішальним фактором у розвитку та саморозвитку його особистості.

6. Критеріями ефективності навчання та виховання можуть бути прийнятні зміст і рівень розвитку у студентів-випускників основних функцій управління, які виступають у стійких формах соціально і професійно значущих якостей особистостей. При цьому соціальне та професійне становлення особистості студента розглядається як форма його психічного розвитку [11, 15-16].

Ми поділяємо думку, що одним із критеріїв ефективності управління процесом професійного становлення особистості є психічні зміни та новоутворення, які відбуваються зі студентами і виражаються в інтегральних характеристиках їхньої особистості: мотиваційно-цільових, ціннісних, емоційних, вольових, інтелектуальних, комунікативних тощо. Ці інтегральні характеристики суб'єкта є психологічною основою, необхідною в усіх видах діяльності (хоча і різною мірою). Кожна характеристика – це певне поєднання значущих якостей особистості, які є важливими для успішного виконання в рамках певної професії.

Вважаємо слушним твердження, що фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості і продуктивності її професійного становлення є перетворення студента *з об'єкта на суб'єкт управління іншими людьми та собою*.

У вітчизняній психології особистість розглядається як єдність суб'єкта та об'єкта соціального розвитку, яка базується на діалектичному розумінні активності людини. Особистість визначається двояко: як об'єкт професійно-трудового, соціального, особистісного розвитку, продукт обставин, впливів, виховання і як суб'єкт суспільної практики, життєдіяльності, свого професійного, соціального розвитку тощо. Особистість як суб'єкт життєдіяльності активно включається в систему суспільних зв'язків, перетворює світ та творить себе.

На цій основі процес розвитку особистості розглядається в єдності двох основних ліній: розвитку та саморозвитку, як діалектика складних взаємозв'язків різних форм активності людини. По-перше, активності, яка спрямована на перетворення зовнішнього об'єктивного світу, по-друге, активності особистості, яка спрямована на розвиток самої себе.

Провідною характеристикою людини як суб'єкта діяльності є її активність, яка розкривається в ініціативному, самостійному, перетворюючому ставленні до дійсності, інших людей та до самої себе. Активність визначається як спосіб взаємодії суб'єкта з середовищем, у якій виражається його прагнення до ефективного освоєння довкілля. Водночас активність є якісною та кількісною мірою взаємодії людини з оточенням з точки зору її динаміки й напруги.

Якісний, змістовний бік активності розкривається в системі наявних потреб, мотивів, цілей, установок, що зумовлюють здійснення тих чи інших дій. Всі ці структурні компоненти складають **потенціал становлення суб'єкта професійної діяльності**. Вони свідчать про існування в особистості внутрішньої більшої чи меншої **готовності до професійного становлення**. Активність постає як суб'єктивна умова освоєння навколишнього середовища.

Кількісний, процесуальний, зовнішній бік активності знаходить свій вияв у характеристиках діяльності (пізнавальної, професійної тощо).

До особливих форм прояву активності як суб'єктної характеристики належать **самостійність та творчість**. Якщо самостійність характеризує особистість із точки зору її відносної незалежності від зовнішнього оточення, то творчість характеризує її активність із позиції здатності до перетворення оточення чи самої себе з метою ефективною взаємодії із зовнішнім світом.

Вищим модусом активності та самостійності людини можна розглядати її **саморегуляцію**, а точніше самоуправління, котре дає можливість реалізувати активність суб'єкта, його актуальні й потенційні можливості не лише в організації та перетворенні оточення, але і в організації та управлінні власними діями й поведінкою. Отже, **здатність студента до самоуправління** в усіх формах його прояву (самостійне визначення цілей, самостійне набуття знань та прийняття рішень, самоорганізація, комунікативна активність, самоконтроль та саморегуляція) може також виступати як **критерій ефективності навчання**.

В основі нашого дослідження становлення суб'єкта професійної діяльності лежать ідеї цілісності, єдності особистісного і професійного розвитку людини, які розробляються Є.А.Климовим [6], В.Д.Шадриковим [9], Б.Ф.Ломовим [8], Н.В.Кузьміною [7] та ін. Основним фактором розвитку особистості у вищій школі ми вважаємо позицію **студента як суб'єкта діяльності**, здатного до управління та самоуправління.

З цього погляду показовим є дослідження закономірностей становлення суб'єкта в умовах професійної підготовки в системі вищого навчального закладу через дослідження розвитку у студента

основних функцій управління, які постають як особистісні та професійно значущі якості і вміння.

Для повноцінного оволодіння основними функціями управління студентові **необхідні психологічні знання** про психічні елементи власної структури особистості. Ці завдання вирішуються на практичних заняттях курсу "Психологія діяльності та навчальний менеджмент". Практичні заняття сприяють пізнанню професійної діяльності, її предмета, засобів та умов її виконання; пізнанню себе як суб'єкта цієї діяльності (конкретизація, розширення системи знань про себе, образу свого "Я" як суб'єкта професійної діяльності, оптимізація ставлення до себе, розвиток уміння зіставляти "Я образ" із вимогами майбутньої професії); усвідомленню значущості та внутрішньої необхідності певної професійної діяльності для суб'єкта; розвитку здатності до цілеутворення та прогнозування шляхів досягнення цілей; до планування дій і контролю за ними та розвитку вмінь оцінювати свої можливості в досягненні цілей.

Зупинімося детальніше на дослідженні здатності до формування цілей. Ціль (мета) – це ідеальний образ майбутнього результату та рівень досягнень, на який претендує особистість, це провідний регулятор становлення суб'єкта професійної діяльності, який спрямовує діяльність та визначає величину зусиль, що затрачаються при цьому.

За джерелом та способом утворення **цілі можуть бути внутрішніми**, тобто формуватися людиною самостійно в процесі її діяльності, **або зовнішніми**, якщо вони задаються ззовні. Внутрішні цілі базуються на потребах та мотивах людини. У процесі становлення особистості як суб'єкта у вищому навчальному закладі кожна нова мета, яку вона визначає та реалізує, призводить до змін її мотиваційної сфери, що у свою чергу дає можливість сформуватися новій меті. У процесі цілеутворення, поступній реалізації цілей відбувається розвиток особистісних та професійно значущих якостей і вмінь.

Якщо цілі задаються ззовні (вимоги, норми, накази тощо), вони немовби накладаються на існуючі потреби та мотиви людини.

Цілі не завжди усвідомлюються з однаковою чіткістю та визначеністю. Чим більший період, який охоплюється метою, тим менше визначеності в моделі майбутніх результатів. Відсутність

чітко визначених та ясних цілей може призвести до вибору неправильних чи безглузвих рішень та дій, до ризику “запропонувати кращі способи виконання непотрібних функцій або шляхи досягнення незадовільних кінцевих результатів” [11, 55]. Отже, чим чіткіше розуміється та усвідомлюється мета, тим більша вірогідність її досягнення.

Ступінь ясності та розуміння мети визначається мірою усвідомлення низки аспектів, до яких належать: уявлення людини про очікувані та фактичні результати, об'єктивні та суб'єктивні умови реалізації цілей, можливості їх виконання чи невиконання з огляду на зовнішні та внутрішні ресурси, розуміння співвідношення індивідуальних і суспільно значущих потреб, міра їх неспівпадіння та розходження, а також взаємозв'язок цілей із потребами і мотивами.

Процес цілеутворення пов'язаний з *оцінкою та пошуком* можливостей і шляхів реалізації цілей. Саме складання плану, який містить стратегію і тактику досягнення мети, допомагає реалізувати функцію цілеутворення з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних умов.

Ми вважаємо, що складання особистісного професійного плану є важливим організуючим моментом суб'єкта діяльності у часі та просторі. Майбутня часова перспектива відбиває структурованість запланованих подій, осмислення їх з погляду тривалості, послідовності, частоти тощо. Основними параметрами часової перспективи є:

реалістичність, яка характеризує здатність розрізняти реальність і фантазію та концентрувати зусилля на тому, що має реальні підстави для професійного становлення;

тривалість характеризує обсяг майбутніх подій, які здатна охопити людина;

диференційованість означає ступінь розчленування професійного майбутнього на послідовні етапи, серед яких виділяють два основних: найближча та віддалена перспектива. Здатність до розрізнення цих двох перспектив є важливим показником активності особистості, її самостійності;

оптимістичність визначається співвідношенням позитивних та негативних очікувань щодо свого професійного майбутнього, а

також мірою впевненості в тому, що заплановані події відбудуться в намічені строки;

узгодженість характеризує зв'язок майбутніх подій з теперішніми й минулими [див. 5, 18-19].

Попередньо проведена зі студентами робота щодо діагностики, розширення та уточнення "Я образу" як суб'єкта професійної діяльності постає основою визначення професійних цілей та планів, які в свою чергу належать до основних способів саморегуляції, самоуправління, що ґрунтуються на прогнозуванні професійного майбутнього. Професійні цілі, плани виконують мобілізуючі, мотивуючі та організуючі функції, вони є **формою перетворення потенційних можливостей на дійсність**. І оскільки дані цілі та плани орієнтовані на професійне становлення особистості, то для їх реалізації вона прагне максимально та найефективніше використати усі свої здібності, якості, вміння. Отже, **здатність до формування цілей та планів є важливим показником сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності**.

Як ми вже писали, цілі визначаються вираженими в них потребами та мотивами, які сформувалися в попередньому досвіді студентів. У цьому контексті вельми важливими є ті мотиви, що стоять за вибором конкретної професійної діяльності і впливають на ставлення до майбутньої професії. Спираючись на дослідження, які були проведені у Київському національному економічному університеті (КНЕУ) на двох факультетах – "Міжнародні економічні відносини" (МЕВ) (перша група) та "Маркетинг" (друга група), було визначено такі мотиви: **професійні** (спрямовані на отримання професії); **пізнавальні** (спрямовані на отримання нових знань з економіки та іноземних мов); **престижні** (престижність у суспільстві вищого навчального закладу, спеціальності); **соціальні** (суспільно корисні); **матеріальні** (спрямовані на забезпечення себе високою заробітною платнею); мотиви, що **пов'язані зі змістом праці** (дає можливість спілкування з людьми); мотиви **кар'єрного плану**; **утилітарні** (низький прохідний бал, можливість уникнути служби у лавах Збройних сил тощо); вибір професії, факультету як **результат наполягань батьків**. У дослідженні брали участь 290 студентів других курсів.

З урахуванням результатів цього дослідження була створена програма розвитку такої важливої функції управління, як делегування. Ця програма була апробована на практичних заняттях курсу "Психологія діяльності та навчальний менеджмент".

Нижче пропонуємо розгорнутий зразок цієї програми.

I. Студентам необхідно проаналізувати майбутню професію за допомогою класифікації професій: **за предметом праці, за метою праці, за засобами та умовами праці.**

II. Необхідно скласти і проаналізувати особистісний професійний план за такими пунктами:

1. Вам необхідно визначити цілі професійної діяльності (чим би ви найбільше хотіли займатися у професійному плані? Ким би ви найбільше хотіли бути або стати, якби могли вільно обирати службове становище, функції, звання, організацію, фірму, інститут, галузь тощо). Напишіть все, що спадає на думку.

Виконуючи цю та інші вправи, дотримуйтесь таких правил: **формулюйте кожен мету в позитивних термінах; прагніть конкретності та чіткості, ясно уявляйте результат; досягнення цілей повинно залежати від вас, а не від когось. Неприпустимо, щоб ваші цілі шкодили іншим людям.**

2. Перегляньте написане та визначте, в якій часовій перспективі ви працюєте (віддалена перспектива – цілі кар'єри, середньотривалі цілі – 5 років, найближча перспектива – найближчі 2 місяці). Якщо ваші цілі стосуються далекого майбутнього, то вам слід обміркувати і спланувати найближчі цілі, плани, кроки. Якщо ж у вас переважає найближча перспектива, то саме час замислитися про віддалену. Важливо мати чітке уявлення як про початковий, так і кінцевий етапи.

3. Проранжуйте обрані (названі) цілі за ступенем значущості (1 – найважливіша, 2 – менш важлива, 3 – і т.д.). Потім оберіть 5 найважливіших цілей на поточний рік, після чого обґрунтуйте важливість саме такої послідовності.

4. Складіть та проаналізуйте таблицю внутрішніх ресурсів, необхідних для досягнення цілей.

Внутрішні ресурси		Що з того, що у вас уже є, сприяє чи заважає досягненню цілей?	Що треба розвивати?
Що я є?	Темперамент, характер, тип особистості, локус контролю тощо		
Що я можу?	Здібності (особливості пізнавальних процесів, профіль інтелекту тощо), знання, навички, вміння		
Що я хочу?	Ієрархія потреб, професійні мотиви, мотиви досягнення, мотиви уникнення невдач		

Проаналізуйте зовнішні ресурси (фінансові можливості, наявність впливових батьків, друзів тощо).

5. Поверніться до п'яти найважливіших цілей та для кожної них складіть чернетку поступового плану їх досягнення.

- а) яким буде ваш найближчий крок?
- б) яких активних дій він потребує?
- в) яка інформація потрібна для цього?
- г) які внутрішні та зовнішні ресурси будуть при цьому задіяні?
- д) труднощі та проблеми, які можуть виникнути.

6. Пригадайте три випадки з професійної або навчальної діяльності, коли у вас з'явилося відчуття досягнення успіху. На вашу думку, які риси вашої особистості (конкретизуйте: риси характеру, здібності, мотиви, знання, вміння, навички) сприяли цьому успіхові?

Здійснення цієї програми дає змогу створити умови для самоуправління, самореалізації суб'єкта діяльності через самопрограмування за допомогою чіткого визначення професійних цілей та планів.

Зупиняючись на розвитку у студентів однієї з функцій управління (*цілеутворення, цілепокладання*), ми вважаємо, що основні функції, які постають як особистісні та професійно значущі якості, так би мовити, “закладаються” разом. У подальшому вони розвиваються нерівномірно, гетерохронно. При цьому розвиток будь-якої складової (цілепокладання, обробка поточної інформації, прийняття рішення, організація виконання, комунікація, контроль та корекція) на будь-якому певному етапі становлення суб'єкта професійної діяльності досягає лише того рівня, який є для цього етапу *достатнім* (а не максимальним, як інколи вважають). Ми можемо стверджувати, що розвиток кожної функції підпорядковується розвитку системи в цілому.

У подальшому ми передбачаємо дослідження динаміки цілеутворення, динаміки особливостей прогнозування, особливостей обробки поточної інформації, особливостей прийняття рішення та виявлення певних закономірностей розвитку суб'єкта діяльності в умовах професійної підготовки у вищих навчальних закладах.

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1. – М.: Педагогика, 1980. – 232 с.
2. Ананьев Б.Г. Психологическая структура человека как субъекта труда // Человек и общество. Вып. 11. – Л.: Наука, 1967. – С. 12-36.
3. Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности // Психологическое исследование формирования личности профессионала. – М.: Наука, 1991. – С. 3-26.
4. Дубровина И.В. Руководство практического психолога. – М.: Academia, 1995. – С. 61-73.
5. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи. – К.: Наукова думка, 1988. – 143 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Р.-н.-Д.: Фенкс, 1996. – 512 с.
7. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.
8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – С. 190-342.
9. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза в профессиональной деятельности. – М.: Наука, 1983. – 185 с.
10. Юпатов А.В., Зотов А.А. Исследование ситуации профессионального самоопределения студента // Социс. – 1997. – № 3 – С. 84-93.

11. Якунин В.А. Педагогическая психология. Санкт-Петербург: Полн. 1998. – 639 с.

Лина Колесниченко. Особенности становления субъекта профессиональной деятельности в условиях высшего учебного заведения. В статье анализируются показатели эффективности обучения в высшей школе в контексте профессионального становления; рассматривается позиция студента как субъекта деятельности, субъекта управления и самоуправления; определяют факторы развития и саморазвития личности; исследуется динамика развития у студентов одной из основных функций управления целеполагания.

Lina Kolesnichenko. Peculiarities of formation of a subject of professional activity in a higher educational establishment. Indexes of effectiveness of studying in high school in the context of professional formation are analyzed in the article. Student's position as a subject of activity, a subject of control and selfcontrol is investigated; factors of development and self-development of personality; the dynamic of development of a main student's control fuction – purposefulness is investigated.